

Валентина Гончарук

(Умань, Україна)

**ВИКОРИСТАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗИМОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ
ХР. ЯЩУРЖИНСЬКОГО ПІД ЧАС УРОКІВ І ПОЗАКЛАСНИХ
ЗАХОДІВ З УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА**

У статті проаналізовано дослідження зимової обрядовості та відповідних жанрів календарно-обрядової творчості Хрисанфа Ящуржинського. Розкрито можливості вивчення доробку вченого з означеної проблеми під час уроків українського народознавства у загальноосвітніх навчальних закладах. Розроблено методичні рекомендації стосовно використання записаної дослідником народної драми «Коза» у позакласній роботі з учнями, у процесі якої вони мають змогу її відтворювати. Підсумовано, що організоване у такий спосіб вивчення фольклорних текстів і обрядів зимового циклу сприятиме формуванню в учнів прагнення відроджувати культурну спадщину рідного краю.

Ключові слова: зимова обрядовість, Хрисанф Ящуржинський, календарно-обрядова творчість зимового циклу, колядка, щедрівка, народна драма «Коза», ряджені.

Валентина Гончарук

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗИМНЕЙ ОБРЯДНОСТИ
ХР. ЯЩУРЖИНСКОГО НА УРОКАХ И ВНЕКЛАСНЫХ
МЕРОПРИЯТИЯХ С УКРАИНСКОГО НАРОДОВЕДЕНИЯ**

Проблема научного наследия Хрисанфа Ящуржинського требует детального исследования и внимательного изучения. Недостаточно исследованными и до сих пор остаются публикации ученого в журнале

«Киевская старина». Материал этих статей имеет огромное учебно-воспитательное значение при использовании его в школьной практике. Цель статьи – разработать методические рекомендации по изучению с учащимися народной зимней обрядности украинцев и соответствующих жанров календарно-обрядового творчества по материалам исследований Хр. Ящуржинского. В статье раскрыты возможности изучения наследия ученого с данной проблемой во время уроков украинского народоведения в общеобразовательных учебных заведениях. Разработаны методические рекомендации по использованию записанной исследователем народной драмы «Коза» во внеклассной работе с учащимися, в процессе которой они могут воспроизводить ее. Подведены итоги, что организованное таким образом изучение фольклорных текстов и обрядов зимнего цикла будет способствовать формированию в учащихся стремления возродить культурное наследие родного края. Основываясь на разработанные в статье методические рекомендации по изучению фольклорно-этнографического наследия Хр. Ящуржинского, каждый национально сознательный учитель сможет творчески использовать их, а также подберет нетрадиционные формы проведения уроков и внеклассных мероприятий соответствующей тематики.

Ключевые слова: зимняя обрядность, Хрисанф Ящуржинский, календарно-обрядовое творчество зимнего цикла, колядка, щедривка, народная драма «Коза», ряженые.

Valentyna Goncharuk

Постановка наукової проблеми та її значення. Дуже важко повертати із забуття імена тих відомих діячів науки і культури, які були затавровані тоталітарною владою як «буржуазні націоналісти». Справа ця нелегка, але така необхідна, тому що за нами стоять цілі покоління наступників, які мають право на правдиву інформацію про життєтворчість цих славетних людей. Молодь повинна виховуватись на прикладах їхнього життя та їхньої

самовідданої творчості, засвоювати їхній значний науковий доробок, використовувати ці знання у своєму житті.

До таких імен належить ім'я дослідника історичної Уманщини Хрисанфа Петровича Ящуржинського – творчої постаті, видатного вченого, громадського діяча, краєзнавця, справжнього педагога, патріота України. У радянські часи його біографія і діяльність не досліджувалися. І лише з другої половини 1990-х років розпочався новий етап у вивченні життєпису цього діяча й опрацюванні його наукової спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше інформацію про життєвий і творчий шлях Хр. Ящуржинського подало багатотомне енциклопедичне видання Ф. Брокгауза та І. Ефрона у 1904 р. [1, с. 872].

Дослідження біографічних відомостей про Хр. Ящуржинського здійснювали Г. Зленко, М. Комарницький, Ю. Головатий, О. Діденко, М. Павленко, О. Медалієва, Н. Сивачук, О. Силка, Л. Синявська та ін.

Зокрема, особа Хрисанфа Петровича привернула увагу письменника-краєзнавця з Одеси Г. Зленка. Він уперше оприлюднив «десятки дуже цікавих і цінних фактів із життя вченого, по крихті зібраних автором із найрізноманітніших, здебільшого малодосліджених, джерел» [2]. На думку О. Силки та Л. Синявської, саме Г. Зленко відкрив Україні її забутого патріота [6]. Але Г. Зленко не зміг дослідити батьківщини Хр. Ящуржинського: на основі переконливого логічного ланцюжка він визначив місто Умань місцем народження і смерті вченого.

У результаті проведення польового експедиційного дослідження (літо 2002 р.) у с. Молодецькому Маньківського району Черкаської області (в минулому це був Уманський повіт Київської губернії) письменниця, канд. пед. наук, доцент Уманського державного педагогічного університету М. Павленко зробила цінний для науки висновок: с. Молодецьке – батьківщина Хр. Ящуржинського. У статті «У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський: хто це?)» дослідниця зазначила, що в експедиції вона «буквально відразу пересвідчилась, що Ящуржинський

таки справді земляк молодеччан і що вони його й не забували ніколи», а також подала раніше невідомі факти з життя фольклориста [4, с. 23].

Фольклорно-етнографічний доробок ученого, його досягнення в дослідженні історії й археології вивчали В. Шендеровський, П. Курінний, Н. Сивачук, О. Силка, Л. Синявська та ін. Пошуково-дослідницьку діяльність у цьому напрямку здійснюють співробітники науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки студентів-філологів до українознавчої роботи в загальноосвітній школі», яку очолює канд. пед. наук, професор Н. Сивачук (В. Гончарук, О. Денисюк, Л. Йовенко, В. Кириченко, Н. Мамчур, О. Санівський, І. Терешко, О. Циганок, ін.), та студенти наукового фольклорного товариства імені Хрисанфа Ящуржинського.

Тож якщо біографію Хр. Ящуржинського поступово відновлюють українські вчені, то його наукова спадщина потребує детального дослідження і уважного вивчення. Недостатньо дослідженими і до цього часу залишаються записи та публікації вченого, які він надрукував у різних виданнях, насамперед у «Киевской старине».

Крім неабиякої наукової цінності, дослідження Хр. Ящуржинського мають величезне навчально-виховне значення за умови використання їх у шкільній практиці: під час уроків і позакласних заходів із українського народознавства, української літератури і мови, історії й археології та ін.

Мета і завдання статті. Розробити методичні рекомендації стосовно вивчення з учнями народної зимової обрядовості українців і відповідних жанрів календарно-обрядової творчості за матеріалами досліджень Хр. Ящуржинського на уроках українського народознавства та розкрити можливості використання цього доробку дослідника під час позакласних заходів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За результатами анкетування, яке було проведено серед учнів 5-9 класів трьох загальноосвітніх шкіл м. Умані (№ 1, № 4, № 8), стало зрозуміло, що учні не знають записаних Хр. Ящуржинським зимових

обрядів і звичаїв, календарно-обрядових текстів зимового циклу, крім того, більшість учнів до цього часу не чули прізвища цього дослідника. Тому існує нагальна потреба в ознайомленні дітей і молоді з біографією нашого земляка та вивченні його фольклористичних досліджень. Насамперед, у програми навчально-виховної роботи сучасних загальноосвітніх навчальних закладів Черкащини, зокрема історичної Уманщини, потрібно ввести теми, присвячені вивченню фольклорно-етнографічного спадку Хр. Ящуржинського.

У чинній навчальній програмі з українського народознавства для загальноосвітньої школи за редакцією С. Павлюка [5] значне місце відведено ознайомленню учнів зі звичаєвістю та обрядовістю українського народу: в 5 класі у розділі «Духовні вартості українців» вивчається тема «Свята та обряди», якою передбачені такі питання, як «Свята та традиції на пошанування природи, землі-годувальниці», «Релігійні свята та обряди», «Символи та атрибути свят», «Фольклор, пов'язаний зі святами та обрядами»; в 9 класі у розділі «Традиційна культура українців» вивчаються такі теми, як: «Обрядовість і звичаєвість. Сонцестояння як стрижень обрядового циклу. Народний календар – першооснова обрядовості», «Календарна обрядовість, її цикли (зимовий, весняний, літній, осінній). Атрибутика, символи, ритуали», «Обрядовий фольклор (відповідно до теми)».

Учителів українського народознавства у школах Черкащини і, зокрема історичної Уманщини, потрібно ввести у названу програму тему, спрямовану на ознайомлення учнів 9 класу з біографією і науковим доробком Хр. Ящуржинського, а до ряду тем про обрядовість і звичаєвість у 9 класі та до теми «Свята та обряди» у 5 класі додати матеріал із його фольклорно-етнографічної спадщини.

Після короткого повідомлення на уроці учням 5 класу (тема уроку «Релігійні свята та обряди. Фольклор, пов'язаний зі святами та обрядами») біографічних відомостей про Хр. Ящуржинського вчитель аналізує і вивчає з

учнями (на вибір 1–2) записані дослідником колядки «Ой учора із вечора Бог народив», «З нового народження Божого сина», «Що то є в світі за предивна новина», «Стоїть береза тонка, висока». Педагог вказує на головну подію, яка оспівується у цих колядках, – народження Ісуса Христа, та пояснює, якими фактами народного світобачення вона збагачена. Так, у колядці **«Ой учора із вечора Бог народився»** синтезуються сказання про Різдво Христове і поклоніння волхвів:

*Десь узялось сходу сонця три царі;
Всі три ж вони одну раду радили,
Чим це дитя дарити.
А перший цар святим миром мирував,
А другий цар златом-сріблом дарував,
А третій цар золоту квітку в ручки дав.
То ж не квітка, то ж перший день Рожество –
Всьому миру хрещеному радісно [8, с. 207].*

З учнями розглядається особливість колядки **«Стоїть береза тонка, висока»**: використання апокрифу про майстерне ткацтво Богородиці, незвичність якого у тому, що зроблений Нею одяг ріс із віком Ісуса Христа. Вчитель на прикладі заняття шиттям і вишиванням Божої Матері в цій колядці розкриває символіку вишивки на сорочці та закликає учнів до оволодіння цим видом декоративно-прикладного мистецтва:

*Коло коміра місяць та зоря;
Коло пазушки золоті ланцюжки;
Коло рукав – різні пташечки [8, с. 217].*

За допомогою висновків Хр. Ящуржинського у статті **«Колядки»** [7] вчитель народознавства легко подає учням матеріал про дохристиянського бога сонця – Дажбога, який особливо вшановувався нашими предками під час Різдвяних свят. Учитель акцентує увагу учнів на тому, що у більшості колядок присутній приспів після кожного вірша: «Ой, дай – Боже!», який іноді видозмінюється на «Гой, дай Боже!». Хр. Ящуржинський пояснює:

«Цей приспів цікавий тим, що він складає безсумнівне звернення до Дажд-бога, ім'я якого перероблено у кличному відмінку в Дай-боже. У селі Молодецькому, як, вірогідно, і в багатьох інших селах, існує ще такий звичай: після того, як колядники проспівують всі свої колядки, береза (заспівувач) отримує хліб і гроші, та при цьому читає таку промову: «А ви, колядники, здіймайте шапочки да кричіть: «Дай-Боже!» Колядники здійснюють ревоподібний крик: «Дай-Боже!» [7, с. 517].

Зміст позакласної роботи з українського народознавства у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах потрібно збагатити опрацюванням результатів пошуково-дослідницької діяльності Хр. Ящуржинського. Дослідник відновив обрядовість зимового циклу у статті «Різдвяна інтермедія «Коза» на Уманщині». Він зафіксував у с. Харківка Київської губернії Уманського повіту (тепер – Маньківського району Черкаської області) звичай представляти на Різдво Христове цілу низку сценок або «шутку-комедію», яка називається «Козою». Учений зазначив, що ходіння «Кози» приєднується в «Малоросії» до колядок і присвячується «скотьему» богу – Волосу. Більш широка форма цієї обрядовості, на думку дослідника, поєднує пошанування Волоса і перерядження – карнавальні обрядодії [9, с. 74].

Щоб учні зрозуміли значення головного персонажа – «кози», вчитель подає необхідну інформацію про нього за іншими дослідниками. Зокрема, на основі записів текстів «Кози» у різних регіонах України О. Курочкін відзначив, що сюжетна канва пісні служила сценарієм самого обряду. Ряджений «козою» виконував своєрідний танець-пантоміму: «у відповідний момент падав на землю, піднімався, за допомогою нескладного пристрою ворухив хвостом, мекав, кланявся, клацав дерев'яними щелепами, відскакував, тупотів ногами і виробляв інші «штуки» [3, с. 54].

Значна кількість дослідників засвідчує давній генетичний зв'язок обряду «Кози» з новорічними святами, колядуванням. Ряджений у шкуру звіра (пізніше в обрядову маску «кози») був першим полазником, який приносив у

хату здоров'я, щастя і достаток. Народну драму «Коза» О. Курочкін називає «живим реліктом давнього синкретичного дійства, в якому зливалися воедино спів, музика, драматичні елементи і танець» [3, с. 55].

Учні також усвідомлюють, що *коза* – тотемна тварина, яка виражає ідею плодючості, світлі життєві сили і в той же час темні. Маска «кози» тісно пов'язана з магією родючості загалом і аграрної у першу чергу, тому в багатьох текстах змальовується картина майбутнього щедрого врожаю. Щоб аграрна магія набувала дієвості, слід було використовувати і словесні формули, і відповідні тексту рухи («коза» підскакувала, гоцала, тупала ногами й т. ін.). Підтвердження цієї думки учні знаходять у тексті «Кози», записаному Хр. Ящуржинським:

Ой, козо-козо, козо-небого,

Поскачи панові трошки-немного!...

Гоц, коза, гоц-гоц, немножко підскоч!

Поскачи отут, щось пан дадуть,

Поскачи в затінку, то дасть пан копійку! [9, с. 74].

Хр. Ящуржинський подає у статті й цінну для учнів інформацію про ряджених персонажів: після обідні у перший день Різдва Христового збираються ряджені парубки у такому складі: 1) циган, 2) дід, 3) Меланка, 4) жид, 5) лікар, 6) козак (він же й урядник), 7) «коза». Принагідно він зауважує, що під час вибору *кози* бралися до уваги артистичні здібності конкретного парубка, його спритність і здатність до імпровізації. *Дід* вважався також центральною фігурою рядженої процесії, відтак залежно від регіону його називають «початуха», «призводитель», «староста», «затягайло» та ін. [9, с. 74].

Зацікавивши учнів інтермедією «Коза» історичної Уманщини, поданою у дослідженні Хр. Ящуржинського, вчителю необхідно залучити їх до вибору ролей, приготування масок, костюмів, зрештою, і до її відтворення. У такому випадку вони зможуть вивчити обрані ролі та показати цю народну

драму у школі напередодні Різдва, вдома у кожного з учнів, директора, учителів школи.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у статті доведено, що записані Хр. Ящуржинським тексти колядок і щедрівок, аналіз їх змісту в контексті різдвяної обрядовості вчитель повинен обов'язково використовувати у шкільній практиці. Адже досліджені ученим тексти календарно-обрядового фольклору зимового циклу мають глибинний зміст, який сформувався ще за часів міфічної свідомості людства. У цих текстах архаїчні елементи поєднувалися з новими, прадавні погляди та вірування збереглися до нашого часу на рівні символів та образів. Збагативши запропонований програмою з українського народознавства матеріал для розгляду у темі «Традиційні свята та обряди українців» інформацією з означеної проблеми, яка знаходиться у дослідженнях Хр. Ящуржинського, вчитель виконуватиме головне завдання – формування у молоді прагнення відроджувати і вивчати культурну спадщину свого регіону.

Також встановлено, що у позакласній роботі з учнями доцільно використовувати записану Хр. Ящуржинським на території історичної Уманщини інтермедію «Коза», яку вважаємо вже готовим сценарієм зі всіма необхідними дійовими особами. Будучи активними учасниками цієї інтермедії, учні відчують безпосередню причетність до справи відродження і пропаганди зимових звичаїв і обрядів свого краю, а в майбутньому зможуть передати традиції святкування Різдва і виконання відповідної драми «Коза» своїм дітям.

Беручи за основу запропоновані у статті методичні рекомендації стосовно вивчення з учнями фольклорно-етнографічної спадщини Хр. Ящуржинського, кожен національно свідомий учитель зможе творчо використати їх, додавши своє «бачення» студіювання їх у школі, а також «винайде» свої форми проведення уроків і позакласних заходів відповідної тематики. З огляду на сказане стає зрозумілою і необхідність *подальших пошуків* у цьому напрямку: підбір доцільних методів і прийомів вивчення

неоціненого фольклорного багатства регіону, запропонованого нащадкам кращими синами і доньками нашого краю, до яких належить Хрисанф Ящуржинський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь : Т. ХLI / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – С.-Петербург : Типография Акц. Общ. Брокгауза-Ефрона, 1904. – 957 с.
2. Зленко Г. Забутий фольклорист / Г. Зленко // Вісник НАН України. – 1997. – № 9–10. – С. 92–95.
3. Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» / О. Курочкін. – Опішне : Українське народознавство, 1995. – 392 с.
4. Павленко М. У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський – хто це?) / М. Павленко // Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини / Ред. кол. : Сивачук Н. П. (відп. ред.), Падалка Г. М., Радул В. В. та ін. – Умань : АЛМІ, 2009. Вип. 2. – С. 21–31.
5. Програма для середньої загальноосвітньої школи «Українське народознавство» : 1–8 класи / За заг. ред. С. П. Павлюка. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. – 33 с.
6. Силка О. З., Синявська Л. І. Інтелектуальний простір Хрисанфа Ящуржинського (1852–1923) / О. З. Силка, Л. І. Синявська // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 179–186.
7. Ящуржинский Хр. Колядки // Киевская старина. – 1890. – Т. XXXI (декабрь). – № 12. – С. 517–521.
8. Ящуржинский Хр. Колядки религиозно-апокрифического содержания // Киевская старина. – 1895. – № 2. – С. 207–217.
9. Ящуржинський Хр. Рождественская интермедия (Коза) // Киевская старина. – 1898. – Т. 61–62. – № 7–10. – С. 73–82.